

Randall L. Sell

Columbia University School of Public Health, New York, e-mail: rls82@drexel.edu

Małgorzata Kowalska (tłumaczenie artykułu)

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: mkowalska@abs.umk.pl

Definiowanie i pomiar orientacji seksualnej – przegląd*

<http://dx.doi.org/10.12775/PBE.2015.054>

Defining and Measuring Sexual Orientation: A Review

Abstract

How to define and identify sexual orientations for the purpose of constructing representative samples of homosexuals, bisexuals, and heterosexuals is unclear and confusing to researchers. Different definitions and measures have been proposed and used to develop samples since the 1860s when sexual orientations first gained widespread research interest. Unfortunately, the definitions and measurement tools used since men result in the selection of divergent and incomparable samples. If advances in the understanding of sexual orientations are to be made, it is critical that definitions and measures of sexual orientation be standardized. This paper reviews and critiques definitions and measures of sexual orientation that have been proposed and used by researchers over the past century. This review is intended to further our understanding of this subject and to encourage researchers to be critical of how they classify subjects based upon sexual orientation.

Key words: homosexuality; sexual orientation; definition; measurement

* Tekst oryginalny znajduje się w: „Archives of Sexual Behavior” 1997, Vol. 26, No. 6.

Wprowadzenie

Właściwe zdefiniowanie niektórych populacji, takich jak np. metodyści czy Lattynosi, jak również opracowanie skutecznych metod identyfikacji ich członków, stanowi nieustannie wyzwanie dla naukowców.

Ponieważ współcześnie zaczyna się traktować orientację seksualną jako zmienną demograficzną (podobnie jak religię czy pochodzenie etniczne), ważne jest, aby dokładnie poznać jej koncepcje, jak również krytycznie podchodzić do dotychczasowych sposobów jej identyfikacji.

Zauważyć można, iż naukowcy, dokonujący w swoich badaniach pomiaru orientacji seksualnej, są zdezorientowani wobec tego, co dokładnie mierzą. Z przeglądu literatury wynika, iż autorzy rzadko umieszczają w swoich raportach z badań definicje populacji osób homo-, bi- i heteroseksualnych. Jeśli jednak zamieszczają, znacznie różnią się one od siebie. Ponadto metody stosowane do mierzenia orientacji seksualnej nie zawsze odpowiadają jej najbardziej powszechnym definicjom (Shively, 1984; Sell i Petruccio, 1995)¹. Sell i Petruccio postulują dokonanie ujednoczeń w tym zakresie. Sądzą oni, iż naukowcy badający populację LGB powinni wychodzić od wyjaśnień, czym dokładnie jest to, co badają, jak również dostrzegać wpływ ich metod badawczych na uzyskiwane wyniki².

Niniejszy artykuł ma na celu dokonanie przeglądu sposobów definiowania i mierzenia orientacji seksualnej. Przedstawione zostaną metody pomiaru, które stosowane były zarówno przez naukowców, jak i laików w Europie oraz Stanach Zjednoczonych od 1860 r. Na lata te przypada początek prowadzenia przez Ulrichsa³ oficjalnych badań nad orientacją seksualną. Mam nadzieję, iż niniejszy przegląd zachęci badaczy do krytycznego stosowania narzędzi klasyfikujących ludzi pod kątem zmiennej orientacji seksualnej.

Sposoby definiowania orientacji seksualnej

W ostatnich 130 latach zaproponowano wiele terminów na oznaczenie orientacji seksualnej, jak również wiele sposobów jej definiowania. Jeden z pierw-

¹ Wnioski te ograniczają się do przeglądu literatury anglojęzycznej.

² Henry, który przeprowadził jedno z najbardziej szczegółowych badań nad homoseksualnością (Henry, 1941), stwierdził w swojej późniejszej pracy, że „jeśli termin »osoba homoseksualna« jest bezwzględnie określony, obiektywna dyskusja na ten temat jest daremna, błędy i nieporozumienia w tym zakresie są nieuniknione” (Henry, 1955).

³ Karl Ulrichs zapoczątkował w 1860 r. współczesne badania nad homoseksualnością. Na ich podstawie zaczęto tworzyć klasyfikacje orientacji seksualnej (Ulrichs, 1994).

szych i najważniejszych systemów klasyfikacji orientacji seksualnej został zaproponowany przez Ulrichsa i prywatnie przez niego opublikowany w serii broszur w 1860 r. (rys. 1; Carpenter, 1908; Ulrichs, 1994). Schemat Ulrichsa, przeznaczony tylko do opisu mężczyzn, zawiera trzy kategorie klasyfikacji: Diona, Uranosa, Uranodioning⁴. Odpowiadają one stosowanym współcześnie terminom: osoba heteroseksualna, homoseksualna i biseksualna (Cory, 1951). Kobiety homoseksualne, pomijane często przez pierwszych badaczy tej problematyki, nosiły miano „Urninginek”, natomiast kobiety heteroseksualne „Dioninginek”⁵ (Bullough, 1990). Pierwsza poważna praca na temat homoseksualności została napisana przez Amerykanina, zwolennika Ulrichsa – Mayne’a – który wykorzystał w niej pojęcie „Urninga”. Według niego obejmuje ono „ludzi mniej lub bardziej doskonałych, nawet wyróżniających się, o męskiej budowie ciała, wykazujących męski typ wrażliwości intelektualnej, czułych na mowę i sztukę. Są to jednak tylko ci, którzy poprzez swoją wrodzoną lub później rozwiniętą preferencję czują pożądanie do męskiego gatunku ludzkiego. Preferencje seksualne takich osób całkowicie wykluczają pragnienie płci żeńskiej albo istnieją z nim równolegle” (Mayne, 1908). Definicja Mayne’a obejmuje także męskich Uranodioningów poprzez uwzględnienie, iż pożądanie płci żeńskiej i męskiej może istnieć jednocześnie.

Mężczyźni⁶:

A. Dioning⁷

B. Urning⁸

1. Mannling⁹

2. Weibling¹⁰

3. Zwischen¹¹

⁴ Terminy te pochodzą z tzw. mowy Pauzaniaśa z *Uczty Platona*, w którym Pauzaniaś odnosi się do Uranosa (boga niebios) (Ulrichs, 1994; Platon, 1993).

⁵ Takie tłumaczenie obu terminów proponuje także Magdalena Mijas (Mijas, 2012) (przyp. tłumacza).

⁶ Adaptacja za: Carpenter E., 1908.

⁷ Porównywalnie do współczesnego terminu „heteroseksualny”.

⁸ Porównywalnie do współczesnego terminu „homoseksualny”.

⁹ Męski *Urning*.

¹⁰ Zniewieściały *Urning*.

¹¹ Nieco męski i nieco zniewieściały *Urning*.

4. Virilised¹²C. Urano-dioning¹³

Rys. 1. Schemat orientacji seksualnej dla mężczyzn wg Karla Ulrichsa

Poza Mayne'em, Ulrichs wpłynął na wielu innych naukowców, tj. Westphala (1869), Symondsa (1883, 1891), Kraffta-Ebinga (1886), Molla (1891), Carpentera (1894, 1908), Ellisa i Symondsa (1896) i Hirschfelda (1914). Ponadto poprzez dzieła tych autorów przypisuje się także Ulrichsowi pośredni wpływ na Freuda i Junga (Bullough, 1994). Dzisiejsze koncepcje orientacji seksualnej znacznie odbiegają od teorii Ulrichsa, jednak swoje źródło mają właśnie w jego pracach.

Nawet określenia „homoseksualność” i „heteroseksualność”, których nie preferował Ulrichs, mają z nim bezpośredni związek. Terminy te po raz pierwszy pojawiły się w jego listach od Benkerta, psychiatry pochodzenia niemiecko-węgierskiego (Ulrichs, 1994)¹⁴. Później Benkert przedstawił zarys swej definicji homoseksualności w broszurze wydanej w 1869 r. Píše on, iż: „poza normalnym popędem seksualnym kobiet i mężczyzn, Natura obdarzyła od urodzenia niektóre osoby w pragnienie homoseksualne. Umieściła je zatem w seksualnej niewoli, która czyni je fizycznie i psychicznie niezdolnymi, pomimo najlepszych intencji, do normalnej erekcji. Pragnienie to powoduje z góry horror przeciwności seksualnej [sic!], a ofiary jego sądzą, iż nie mogą go w sobie stłumić” (cyt. za: Robinson, 1936).

Współcześnie do określenia orientacji seksualnej używa się terminów „heteroseksualny”, „homoseksualny” i „biseksualny” (Shively, 1984; Sell, Petruccio, 1995). Ciekawe, że podczas gdy niewiele terminów stosowano na oznaczenie heteroseksualności czy biseksualności, do określenia homoseksualności powstała ich cała gama. Należą do nich: uranianizm, miłość homogeniczna, kontrseksualność, homoerotyzm, simileksualizm, trybadyzm, a także inwer-

¹² *Urning* przejawiający zachowania seksualne podobne do *Dioninga* (*Dioninga* przejawiającego zachowania seksualne podobne do *Uringa* określa się *Uraniaster*).

¹³ Porównywalnie do współczesnego terminu „biseksualny”.

¹⁴ Termin „homoseksualny” stanowi niezręczne połączenie terminu greckiego i łacińskiego, co nie odpowiadało wielu naukowcom chcącym je zastąpić. Uznano jednak, iż jest ono zbyt głęboko zakorzenione w kulturze, aby z niego zrezygnować (Robinson, 1936; Kinsey i wsp., 1948). Pojęcie to zostało prawdopodobnie wprowadzone do języka angielskiego przez Symonda w jego pierwszej edycji *A Problem of Modern Ethics* w 1891 (Boswell, 1980).

sja seksualna, interseksualność, transseksualność, trzecia płeć, psychoseksualny hermafrodytyzm (Carpenter, 1894, 1908; Ellis i Symonds, 1896; Kinsey i in., 1948, 1953; Mayne, 1908; Moll, 1891; Ulrichs, 1994)¹⁵.

Współcześnie w literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele koncepcji orientacji seksualnej. Zazwyczaj składają się one z co najmniej jednego z komponentów – psychologicznego i/lub behawioralnego. Dalej zostaną omówione szczegółowo te definicje orientacji seksualnej, które zawierają oba składniki bądź stosują koniunkcję „i” lub „albo”, aby je połączyć.

Definiowanie i pomiar orientacji seksualnej

Definicja Mayne’a (1908) terminu „Urning” i Benkerta terminu „homoseksualny” (Robinson, 1936) zawierają w sobie opis stanu psychicznego. Mayne zastanawiał się, jak czyjeś indywidualne pożądanie określa jego orientację seksualną, podczas gdy Benkert używał terminu „żądza” (ang. *urge* – przyp. tłumacza). Ellis natomiast rozumiał homoseksualność jako „odwrócony instyngt seksualny o konstytucyjnej nieprawidłowości skierowany do osób tej samej płci” (Ellis i Symonds, 1896)¹⁶. Te i wcześniejsze definicje nie uwzględniały behawioralnego wymiaru orientacji seksualnej. Zaznaczano jedynie, iż u osób homoseksualnych myśl o zachowaniu seksualnym z osobą przeciwnej płci jest odpychająca lub przerażająca¹⁷. Krafft-Ebing, podobnie jak jemu współcześni,

¹⁵ Nawet dziś terminy określające orientację seksualną nabierają nowego sensu i znaczenia. Np. pojęcie *queer* zostało zdefiniowane przez Legmana w 1941 r. Rozumiane było jako „homoseksualny, częściej stosowane do opisu mężczyzn niż kobiet. Jako przymiotnik najczęściej używany jest w Ameryce”. W czasach Legmana używany był jako żargon i miał zabarwienie pejoratywne. W latach 90. nadal oznaczał osobę homoseksualną, ale przestał mieć negatywne konotacje. Zaczął być także stosowany w pracach naukowych (zob. np. Signorile, 1993; Brett i wsp., 1994; Feinberg, 1994; Goldberg, 1994).

¹⁶ Ellis zastosował termin „inwersja seksualna” w czasach, kiedy pojęcie to było stosowane. Jednak w nowszych wersjach swojej pracy zastąpił je pojęciem „homoseksualność” (Ellis i Symonds, 1896). Dwa z pierwszych artykułów poświęconej tej tematyce, które pojawiły się w języku angielskim w czasopiśmie medycznym, podają również taką definicję homoseksualności, która nie uwzględniała aspektu zachowania seksualnego. Według tej definicji (która w obu przypadkach stanowi przekład niemieckiej definicji Westphala) osobami homoseksualnymi są te, które „w związku z ich wrodzoną naturą czują pożądanie seksualne wyłącznie do osób płci męskiej” (Blumer, 1882; Shaw i Ferris, 1883).

¹⁷ Inną definicję orientacji seksualnej podaje Forel (1924) w swojej popularnej książce pt. *The Sexual Question*. Pisze on: „jakkolwiek mogą być szokujące bądź absurdalne aberracje seksualnego apetytu i jego ukierunkowanie, o czym dotychczas mówiliśmy, pochodzą one w każdym razie z pierwotnie normalnego współżycia z osobą dorosłą przeciwnej płci. Ci, z którymi mamy

próbował nawet wykluczyć aspekt behawioralny z kryteriów diagnozy homoseksualności. Stwierdził, że „decydującym tu czynnikiem jest wykazanie perwersyjnych uczuć do osób tej samej płci, a nie udowodnienie zaistnienia aktu seksualnego z osobą tej samej płci. Te dwa zjawiska nie powinny być ze sobą mylone” (Kraft-Ebing, 1886).

Bardziej współczesne definicje zawierają oba komponenty. Na przykład LeVay (1993) definiuje orientację seksualną jako „kierunek uczuć bądź zachowań seksualnych skierowanych do osób płci przeciwnej (heteroseksualność), tej samej (homoseksualność) oraz kombinację obu (biseksualność)”. Weinrich (1994) natomiast rozumie homoseksualność jako „albo (1) akt płciowy, albo (2) długotrwały stan seksualno-erotyczny”. Stany psychiczne (emocjonalne) są tu określane jako „uczucia seksualne” lub „stan seksualno-erotyczny”, których konsekwencjami behawioralnymi jest „zachowanie seksualne” (LeVay) lub „akt płciowy (genitalny)” (Weinrich). W obu definicjach psychologiczne i behawioralne składniki łączone są alternatywą „lub”, co oznacza, iż jeden z nich może być stosowany do identyfikacji orientacji seksualnej.

W pracy *A Descriptive Dictionary and Atlas of Sexology* (Francoeur i wsp., 1991) homoseksualność jest definiowana szeroko, jako „wystąpienie lub istnienie pociągu seksualnego, zainteresowania i intymnej aktywności genitalnej między jednostką a innymi osobami tej samej płci”. Komponentem psychologicznym jest tutaj „pociąg seksualny” i „zainteresowanie”, behawioralnym natomiast „intymna aktywność genitalna”. W przeciwieństwie do definicji LeVaya (1993) i Weinricha (1994) powyższa łączy oba składniki poprzez koniunkcję „i”. Użycie spójnika „i” czyni oczywistym, iż oba elementy są niezbędne do określenia czyjejś orientacji seksualnej.

Na drugim biegunie wczesnych definicji, zaproponowanych m.in. przez Mayne’a i Benkerta, są te, które zawierają jedynie komponent behawioralny. Np. *Słownik Medyczny Stedmana (Stedman’s Medical Dictionary)* (1982) definiuje homoseksualność jako „zachowanie seksualne, w tym seksualne połączenie, pomiędzy osobami tej samej płci, szczególnie występujące w okresie dojrzenia”. W tym przypadku komponent psychologiczny nie ma znaczenia dla określenia orientacji seksualnej. Beach (1950), dokonując krytyki pierwszego angielskiego tłumaczenia pracy Gide’a pt. *Corydon* (będąca obroną homosek-

dzis do czynienia, wyróżniają się tym, iż nie mają tylko apetytu, a raczej psychiczne pragnienie skierowane bezpośrednio do zdemoralizowanej osoby tej samej płci. Osoby takie są przerażone myślą o kontakcie z narządami płciowymi płci przeciwnej, podobnie jak normalny człowiek przerażony jest na myśl o złączeniu homoseksualnym”.

sualizmu), stanowczo stwierdza, iż jedynie zachowanie seksualne świadczyć może o orientacji seksualnej. Pisze on, iż „homoseksualność dla różnych ludzi oznacza coś innego... lepsze jest używanie znaczenia, które wystąpiło w dyskusji. Homoseksualność dotyczy wyłącznie jawnego zachowania pomiędzy dwoma osobami tej samej płci. Zachowanie to musi mieć charakter seksualny, prowadzić do osiągnięcia podniecenia seksualnego i, na koniec, zaspokajać popęd seksualny” (Beach, 1930). Diamond (1993) uważa, iż jest to rodzaj definicji preferowanej przez badaczy zajmujących się szacowaniem „homoseksualnej” populacji w różnych krajach. W swoim przeglądzie badań wskazuje on, iż w każdym przeanalizowanym przez niego badaniu stosowano jakiś sposób pomiaru orientacji seksualnej. Każdy z nich opierano na wymiarze behawioralnym. W żadnym badaniu nie wykorzystano koncepcji orientacji seksualnej opierającej się na wymiarze psychologicznym, nawet na pociągu seksualnym.

Powyżej omówiono dwa rodzaje komponentów orientacji seksualnej. Może to sugerować, iż są one jednakowo rozumiane we wszystkich definicjach. Tak jednak nie jest. Istnieją istotne różnice w pojmowaniu każdego z nich. Komponent psychologiczny może zawierać w sobie różne składniki, tj. „namiętność seksualną”, „pragnienia seksualne”, „uczucia seksualne”, „pociąg seksualny”, „zainteresowania seksualne”, „podniecenie seksualne”, „pożądanie seksualne”, „preferencje emocjonalne”, „instykt seksualny”, „identyfikację orientacji seksualnej” lub „preferencje seksualne”¹⁸. Dodatkowo każdy z tych składników może mieć inne znaczenia i wskazywać na odmienne fenomeny. Oznacza to, że poszczególne składniki definicji mogą opisywać nieco inne zjawiska pomimo swej podobnej etykiety.

Podobnie komponent behawioralny może być różnie rozumiany w poszczególnych definicjach. Zachowanie (w sensie seksualnym) można określić po prostu jako „zachowanie seksualne” lub też „aktywność genitalna”, „kontakt seksualny” lub „kontakt seksualny służący do osiągnięcia orgazmu”. Każde z tych ujęć stanowi kolejne wyzwanie dla naukowców. Powyższe rozważania skłaniają do postawienia pytań: 1) W jaki sposób rozumiemy poszczególne składniki orientacji seksualnej w obrębie jednej definicji? 2) W jaki sposób powinniśmy je zoperacjonalizować w celu dokonania ich pomiaru?

¹⁸ Termin „preferencje seksualne” jest niekiedy używany jako zamiennik pojęcia „orientacja seksualna”. Jednak Gonsiorek i Weinrich (1991) sądzą, że „jest to mylące, gdyż zakłada to swobodę stosowania tych terminów, a jednocześnie bagatelizuje ich psychologiczny wymiar”. W związku z tym proponują oni „stosowanie terminu orientacji seksualnej, ponieważ większość wyników badań wskazuje, że uczucia homoseksualne są podstawową, dużo wcześniej kształtującą się częścią psychiki jednostki, a nie kwestią wyboru”.

Oczywiście, preferowane przez naukowców terminy i definicje zmieniają się w czasie. Sądzę, iż należy zwracać uwagę na to, czy jednakowe terminy stosowane są do opisu tych samych zjawisk. Podobnie jest w przypadku pomiaru orientacji seksualnej – należy zadawać pytanie, czy jej pomiar, dokonywany w różnych badaniach, oparty jest na tożsamyh definicjach. Poniżej zostanie dokonany przegląd sposobów mierzenia tej zmiennej.

Operacjonalizacja pomiaru orientacji seksualnej

Jak już wspomniano, sposoby konceptualizacji orientacji seksualnej różniły się między naukowcami. Poniżej postaram się zaprezentować różnorodne sposoby pomiaru tej zmiennej. Zarówno bogactwo metod, jak i definicji orientacji seksualnej dostarczają ważnych informacji dla współczesnych badaczy.

Niektóre wzmianki na temat metod identyfikacji orientacji seksualnej znajdują się w dokumentach Kościoła Zachodniego, który zachęcał ludzi do wyznawania swoich grzechów. W szczególności dokumenty religijne pokazują troskę, jaką wykazywał Kościół, pytając swoich wiernych o dość wrażliwe kwestie np. sodomię. Wynika z nich, iż w XVI w. pouczano księży, aby podczas spowiedzi „nie pokazywali zdumienia, wykrzywionej twarzy, czy obrzydzenia (bez względu na ogrom grzechów), a także nie upominali penitenta, ani nie wołali »Och, co za podłe grzechy«” (Lee, 1993; Tentler, 1977).

De Pareja, który w 1595 r. udał się na Florydę do Indian Timucua jako misjonarz, przedstawił w swojej książce *Confessionario* pytania, które zadał w celu identyfikacji Sodomitów (Katz, 1992). Brzmiały one następująco:

1. Czy miałeś stosunek z innym mężczyzną?
2. Czy nosiłeś się z takim zamiarem lub żartowałeś, że to zrobisz? (Katz, 1992).

Ponadto Pareja pytał chłopców, których podejrzewał, iż mogli popełnić sodomię:

1. Czy ktoś badał cię od tyłu?
2. Czy dokonałeś aktu z mężczyzną? (Katz, 1992).

Kilka wieków później Ulrichs w serii broszur wydanych w 1860 r. przedstawił zestaw pytań służących do określenia, czy dany mężczyzna jest Urningiem (Ulrichs, 1994). Brzmiały one:

1. Czy odczuwasz do mężczyzn i tylko do mężczyzn namiętne pragnienie miłości? Czy pragnienie to jest tryskające i delikatne, czy ogniste i zmysłowe?

2. Czy czujesz przerażenie na myśl o kontaktach seksualnych z kobietami? Uczucia tego nie zawsze łatwo w sobie odnaleźć, lecz gdy się to uda jest ono dominujące.
3. Czy odczułeś podniecenie podczas pierwszego cielesnego kontaktu z mężczyzną?
4. Czy podniecenie osiąga swój szczyt w kontakcie z męskimi narządami płciowymi?

Mayne (1908) z kolei opracował kilkaset pytań w celu diagnozy Urningów i Urninginek. Oto kilka z nich:

1. W jakim wieku twoje pragnienia seksualne wyraźnie się ujawniły?
2. Czy pragnienie seksualne kierowało cię bardziej do kobiet, czy do mężczyzn? Czy może przez chwilę do obu?
3. Czy aktualnie twój instynkt pcha cię nieodmiennie w kierunku kobiet, czy mężczyzn?
4. Czy poddajesz się mu bardziej psychicznie, czy fizycznie? Bądź jedno i drugie?
5. Czy czujesz pociąg do osób tej samej płci stale, czy nieregularnie?
6. Czy w snach posiadasz wizje stosunków seksualnych z kobietami, czy mężczyznami? Z kim są one częstsze i bardziej namiętne?

Respondenci w badaniach Pareja, Ulrichsa i Mayne'a spodziewali się, iż będą w stanie udzielić odpowiedzi „tak” lub „nie”. Wynik oznaczałby, iż dana osoba zostałaby określona jako „Sodomita”, „Urning” lub „Urninginka”. Ten prosty dychotomiczny schemat klasyfikacji dominuje wśród badaczy do dnia dzisiejszego. Oznacza to, iż ludzie charakteryzowani są – na podstawie autoidentyfikacji bądź zachowania seksualnego – jako homoseksualni lub heteroseksualni (Sell i Petrulio, 1995). Na skutek coraz większej świadomości ograniczeń takiego pomiaru w ciągu ostatnich 50 lat naukowcy proponowali wiele innych, bardziej zaawansowanych sposobów mierzenia tej zmiennej.

Jedną z ważniejszych z nich jest dwubiegunowa Skala Kinseya. Kinsey (rys. 2) w latach 1948 i 1953 stworzył narzędzie pozwalające umieścić orientację seksualną na seksualnym kontinuum pomiędzy „wyłącznie heteroseksualnością” a „wyłącznie homoseksualnością”.

0 Wyłącznie heteroseksualny – osoby, które nie miały żadnych kontaktów seksualnych z osobami tej samej płci, w których wystąpiłoby erotyczne podniecenie bądź orgazm. Osoby te nie angażują się psychicznie ani fizycznie w relacje seksualne z osobami tej samej płci.

1 Przeważająco heteroseksualny/tylko incydentalnie homoseksualny – osoby, które jedynie incydentalnie angażują się psychicznie i fizycznie w kontakty homoseksualne.

2 Przeważająco heteroseksualny, ale bardziej niż incydentalnie homoseksualny – osoby, które częściej niż incydentalnie angażują się psychicznie i fizycznie w kontakty homoseksualne i/lub gdy odpowiadają raczej zdecydowanie na homoseksualne bodźce.

3 W równym stopniu heteroseksualny i homoseksualny – osoby, które w równym stopniu angażują się fizycznie i psychicznie w kontakty homoseksualne i heteroseksualne.

4 Przeważająco homoseksualny, ale bardziej niż incydentalnie heteroseksualny – osoby, które są bardziej aktywne homoseksualnie, ale jednocześnie utrzymują sporo kontaktów heteroseksualnych.

5 Przeważająco homoseksualny, tylko incydentalnie heteroseksualny – osoby, które angażują się fizycznie i psychicznie głównie w relacje homoseksualne.

6 Wyłącznie homoseksualny – osoby, które są wyłącznie homoseksualne w odniesieniu do sfery psychicznej i fizycznej.

Rys. 2. Skala Kinseya orientacji seksualnej (za: Kinsey, 1948).

Skala ta została przedstawiona w raportach dotyczących zachowań seksualnych kobiet i mężczyzn. Kinsey w następujący sposób argumentował zasadność odejścia od dychotomicznych skal swoich poprzedników: „Świata nie da się podzielić na owce i kozy. Nie wszystkie rzeczy są czarne albo białe. Podstawą taksonomii jest to, że natura rzadko tworzy szczegółowe kategorie. Tylko ludzki umysł je wymyśla i szufladkuje w ten sposób fakty. Świat życia jest kontinuum, w każdym swym aspekcie. Im wcześniej opanujemy tę naukę dotyczącą ludzkiego zachowania seksualnego, tym szybciej zrozumiemy na czym polega istota seksu” (Kinsey i wsp., 1948). Zauważał, iż „jest charakterystyczne dla ludzkiego umysłu, że stara się klasyfikować zjawiska na zasadzie dychotomii. Zachowanie seksualne jest albo prawidłowe, albo nieprawidłowe, społecznie akceptowane lub nieakceptowane, heteroseksualne lub homoseksualne. Wiele osób chce wierzyć, że istnieje w tej sprawie gradacja, następowanie od jednego do drugiego ekstremum” (Kinsey i wsp., 1953).

Jednym z bardziej zaskakujących faktów na temat tych raportów jest to, iż napisane zostały przez osobę, która została przeszkolona z taksonomii (Weinrich, 1990). Wiele prac Kinseya przyczyniło się do rozwoju dychotomicznych klasyfikacji, które później z taką łatwością odrzucił. Jednak dzięki tej negacji i stworzeniu dwubiegunowego modelu orientacji seksualnej (seksualnego kon-

tinuum) możliwe było nowe spojrzenie na ludzką seksualność i tym samym, powstanie nowego sposobu pomiaru tej zmiennej. Należy jednak zaznaczyć, iż Skala Kinseya zmusza badanych do określenia siebie poprzez jedną z siedmiu kategorii. Nie jest to zatem rzeczywiste continuum. Jest to jednak pewne szczęście, ponieważ kłopot sprawia już określenie badanego za pomocą siedmiostopniowej skali. Jeszcze większe trudności przysporzyłaby skala o nieskończonej liczbie punktów.

W swym kluczowym badaniu nad homoseksualnością Masters i Johnson (1979) w następujący sposób odnoszą się do problemu przypisania ocen na Skali Kinseya: „Był też problem z przyporządkowaniem ocen na Skali Kinseya w punktach od 2 do 4 osobom, które miały porównywalnie wiele kontaktów zarówno homoseksualnych, jak i heteroseksualnych. Oceny zostały przydzielone przez zespół badawczy po szczegółowej analizie historii seksualnych doświadczeń. Jest to jednak trudne, aby w sposób obiektywny oszacować liczbę kontaktów homoseksualnych i heteroseksualnych. Na przykład niektóre z ocen preferencji seksualnej mogłyby zostać odmiennie zinterpretowane przez innych pracowników służby zdrowia”. Autorzy ci zauważają także, iż: „trzeci punkt Skali Kinseya był najtrudniejszy do przyporządkowania. Ilościowa równość w jakiegokolwiek formie aktywności seksualnej jest bardzo trudna do ustalenia. Miało to miejsce szczególnie, gdy badany posiadał wielu partnerów obojga płci i ankieter, któremu to opowiadał, dokonywał próby oddzielenia dojrzałego doświadczenia seksualnego badanego od jego homoseksualnych i heteroseksualnych komponentów. Problem ten pogłębiał się poprzez dokonywanie uśrednień w liczbie kontaktów seksualnych z poszczególnymi partnerami badanych”.

Oczywiste jest, że na podstawie Skali Kinseya trudno jest określić znaczenie doświadczeń heteroseksualnych i homoseksualnych w życiu danej osoby. Jest to jednak jeden z wielu problemów sygnalizowanych przez badaczy tej problematyki. Drugim jest to, że do jednej kategorii mogą zostać przyporządkowane osoby, które będą w znaczny sposób różniły się od siebie pod względem różnych aspektów życia seksualnego (Weinich i wsp., 1993; Weinrich i wsp., 1994). W rzeczywistości sam Kinsey przy tworzeniu skali brał pod uwagę dwa aspekty życia seksualnego – „jawne doświadczenie seksualne” i „reakcję psychoseksualną”. W następujący sposób wyjaśniał, na czym one polegają, jak również to, w jaki sposób zostały wykorzystane do pomiaru orientacji seksualnej: „Można zauważyć, iż ocena, jaką dana osoba otrzymuje, ma podwójną podstawę. Uwzględnia ona jego jawne doświadczenia seksualne i/lub jego psychoseksualne reakcje. W większości przypadków te dwa aspekty historii danej osoby są równoległe, lecz czasami nie są ze sobą zgodne. W tym ostatnim przy-

padku wynik danej osoby musi opierać się na ocenie względnego znaczenia jawnego zachowania seksualnego i psychoseksualnej reakcji” (Kinsey i wsp., 1948).

Warto zauważyć, iż inne cenne dane schodzą na dalszy plan z powodu uzależniania końcowego wyniku od dwóch komponentów orientacji seksualnej. Gdy przyjmuje się takie podejście, dwoma najczęściej uwzględnianymi aspektami mierzącymi orientację seksualną są zachowanie seksualne i seksualne fantazje¹⁹. Rozwiązaniem zapobiegającym utracie takich danych jest pomiar różnorodnych komponentów orientacji seksualnej i podanie oddzielnych wyników.

Zachowanie seksualne i seksualne fantazje nie są jednak jedynymi możliwymi do uwzględniania wymiarami orientacji seksualnej. Na przykład Klein i wsp. (1985) opracowali Tabelę Orientacji Seksualnej Kleina (KSOG) mierzącą siedem wymiarów tej zmiennej, tj. pociąg seksualny, zachowanie seksualne, fantazje seksualne, preferencje uczuciowe, preferencje społeczne, autoidentyfikację, heteroseksualny lub homoseksualny styl życia (rys. 3).

1A

Czynnik	Przeszłość	Terażniejszość	Stan idealny
A. Pociąg seksualny			
B. Zachowanie seksualne			
C. Fantazje seksualne			
D. Preferencje emocjonalne			
E. Preferencje społeczne			
F. Autoidentyfikacja			
G. Homoseksualny/heteroseksualny styl życia			

1B

Skala do pomiaru wymiarów A, B, C, D i E w Tabeli Orientacji Seksualnej Kleina

0	1	2	3	4	5	6
Tylko płeć przeciwna	Głównie płeć przeciwna	Płeć przeciwna nieco bardziej od własnej	Obie płcie	Własna płeć nieco bardziej od przeciwnej	Głównie własna płeć	Tylko własna płeć

¹⁹ Te dwa aspekty są najczęściej wybierane, ponieważ odpowiadają zaproponowanym przez Kinseya obszarom, tj. „jawnemu doświadczeniu seksualnemu” i „reakcji psychoseksualnej” (Kinsey 1948; Sell, Petrulio, 1995). Odzwierciedlają one także behawioralny i psychologiczny komponent orientacji seksualnej.

1C

Skala do pomiaru wymiarów E i F w Tabeli Orientacji Seksualnej Kleina

0	1	2	3	4	5	6
Tylko heteroseksualny	Głównie heteroseksualny	Nieco bardziej heteroseksualny niż homoseksualny	Tak samo homoseksualny jak heteroseksualny	Nieco bardziej homoseksualny	Głównie homoseksualny	Tylko homoseksualny

Rys. 3. Tabela Orientacji Seksualnej Kleina (za: Klein i wsp., 1985)

Wielowymiarowe skale orientacji seksualnej są jednak dość uciążliwe i niepraktyczne w sensie badawczym. Badacze tej problematyki ograniczają zwykle liczbę mierzonych wymiarów orientacji seksualnej.

Diamond (1993) dokonał przeglądu kilku badań, w których orientacja seksualna mierzona była za pomocą Skali Kinseya. Zauważa on, iż stosowanie tego narzędzia jest dość powszechne w badaniach populacji osób homo- i biseksualnych. W analizowanych przez niego badaniach wykazywano wysoką, ale nie pełną korelację między deklarowanym zachowaniem seksualnym i seksualnymi fantazjami. Nie udało się jednak ustalić znaczenia tych dwóch, jak i innych, wymiarów orientacji seksualnej w kontekście możliwości pomiaru tej zmiennej.

Z kolei Weinrich (1993), dokonując analizy czynnikowej, stwierdził, że wszystkie wymiary orientacji seksualnej zaproponowanej przez Kleina w KSOG zdają się mierzyć to samo. Oznacza to, iż wszystkie wymiary zawierają się w jej pierwszym składniku (pociągu seksualnym), który odpowiada za większość wariacji. Ponadto w dwóch badanych próbach wykazał, iż drugi wymiar (zachowanie seksualne) obejmował jednocześnie preferencje emocjonalne i preferencje społeczne. Oznaczać to może, że wymiary te – preferencje emocjonalne i społeczne – mogą mierzyć nie tylko zmienną orientacji seksualnej.

Trzeci problem dotyczący Skali Kinseya polega na tym, iż homoseksualność i heteroseksualność mierzona jest na tej samej skali. Odnosić można zatem wrażenie, iż jedna rzecz może przejść w drugą. Problem ten pojawił się również w 1970 r. w badaniach nad męskością i kobiecością. Zauważono wówczas, iż bardziej odpowiednie jest traktowanie tych pojęć jako odrębnych konceptów i w konsekwencji mierzenie ich na osobnych skalach, a nie na kontinuum (Bem, 1981). Wynik poziomu męskości i kobiecości na tej samej skali określany był za pomocą przeciwieństwa – wysoki poziom kobiecości oznaczał niski poziom męskości i odwrotnie. Jednak traktowanie kobiecości i męskości jako odręb-

nych wymiarów (i mierzenie ich na oddzielnych skalach) mogło umożliwić uzyskanie wysokiego poziomu męskości i wysokiego poziomu kobiecości (androgyniczność) lub ich niskich poziomów (nieokreśloność). Podobnie można rozumieć orientację seksualną. Identyfikowanie homoseksualności i heteroseksualności na oddzielnych skalach pozwala uzyskać na nich wynik wysoki (biseksualność) lub niski (aseksualność)²⁰.

Kiedy homoseksualność i heteroseksualność mierzone są oddzielnie, ich poziom można ustalić niezależnie. Natomiast pomiar orientacji seksualnej na Skali Kinseya, stanowiącej seksualne kontinuum, określa raczej równowagę pomiędzy homoseksualnością a heteroseksualnością. Pierwszymi, którzy zaproponowali niezależny pomiar homoseksualności i heteroseksualności byli Shively i DeCecco (1977). Stworzyli oni pięciostopniową skalę homoseksualności i heteroseksualności mierzącą dwa wymiary orientacji seksualnej – preferencje fizyczne i emocjonalne (psychologiczne) (rys. 4).

1	2	3	4	5
Wcale nie heteroseksualny		Nieco heteroseksualny		Bardzo heteroseksualny
HETEROSEKSUALNOŚĆ HETEROSEKSUALNOŚĆ HETEROSEKSUALNOŚĆ				

1	2	3	4	5
Wcale nie homoseksualny		Nieco homoseksualny		Bardzo homoseksualny
HOMOSEKSUALNOŚĆ HOMOSEKSUALNOŚĆ HOMOSEKSUALNOŚĆ				

Rys. 4. Skala Shively orientacji seksualnej (za: Shively, DeCecco, 1977).

Niestety, w dostępnej literaturze naukowej nie zaleziono badań, w których zastosowano proponowaną przez Shivelya i DeCecca (1977) metodę pomiaru orientacji seksualnej. Podobny sposób zastosował także Storms (1980). Mierzył on poziom fantazji seksualnych (jako wskaźnik orientacji seksualnej) na dwóch oddzielnych skalach – homoseksualności i heteroseksualności. Zauwa-

²⁰ Bullough (1990) wyraził swoje zaniepokojenie Skalą Kinseya następującym stwierdzeniem: „Na tym etapie badań jestem przekonany, iż Skala Kinseya przeżyła swoją użyteczność polityczną, w związku z czym potrzebujemy bardziej efektywnego, naukowego narzędzia pomiaru. W istocie Skala Kinseya oferuje ten sam rodzaj trudności co tradycyjna skala kobiecości i męskości, gdzie nie zdawano sobie sprawy, że kobieta może mieć cechy męskie i *vice versa*”.

zył, iż w badanej próbie osoby biseksualne miały silniejsze homoerotyczne fantazje niż osoby homoseksualne, jak również silniejsze fantazje heteroerotyczne w porównaniu do osób heteroseksualnych. Doszedł do wniosku, iż kierując się zasadami logiki, osoby biseksualne powinny mieć słabsze homoerotyczne fantazje niż osoby homoseksualne, jak również słabsze fantazje heteroerotyczne w porównaniu do osób heteroseksualnych. Dlatego też, jego zdaniem, homoseksualność i heteroseksualność należy mierzyć na oddzielnych skalach (przynajmniej w stosunku do fantazji seksualnych).

Dyskusja

Współcześnie naukowcy, którzy chcą mierzyć zmienną orientacji seksualnej mają do wyboru cztery narzędzia. Są to: narzędzia dychotomiczne, Skala Kinseya, Skala Kleina lub Skala Shivleya i DeCecca²¹. Jednak żadne z nich nie jest do końca zadowalające. Nie są takie m.in. z powodów opisanych przez Kinseya. Jak pamiętamy podkreśla on: „Nie wszystkie rzeczy są czarne albo białe. Podstawową taksonomii jest to, że natura rzadko tworzy szczegółowe kategorie”. Skala Kinseya budzi zastrzeżenia, ponieważ sztucznie łączy komponent psychologiczny i behawioralny i możliwe, iż w sposób nieuzasadniony wymaga od jednostek pójścia na kompromis w określaniu siebie jako osoby homoseksualnej lub heteroseksualnej. Im silniejszy bowiem uzyskają poziom homoseksualności, tym słabszy heteroseksualności. Z kolei słabą stroną Skali Kleina jest to, że znaczenie poszczególnych wymiarów orientacji seksualnej nie zostało dokładnie zbadane ani także zakorzenione w teorii. W skali tej, podobnie jak u Kinseya, badani muszą pójść na kompromis w dokonaniu wyboru pomiędzy homoseksualnością a heteroseksualnością. Natomiast narzędzie Shivleya i DeCecca budzi wątpliwości, ponieważ jej właściwości nie zostały dostatecznie zbadane, a proponowane przez tych autorów dwa wymiary orientacji seksualnej (preferencje fizyczne i emocjonalne) wydają się nieodpowiednie lub co najmniej uproszczone.

Artykuł ten rozpoczął się od dyskusji na temat rosnącego zainteresowania naukowców w związku z włączeniem do swoich badań orientacji seksualnej jako zmiennej demograficznej. Choć problem pomiaru innych zmiennych demograficznych, takich jak religia czy pochodzenie etniczne, został już dość

²¹ Inne skale, które nie wzbogacają w sposób teoretyczny problematyki pomiaru orientacji seksualnej, ale są interesujące, zostały zaproponowane przez takich autorów jak: Sambrooks i MacCulloch (1973), Berkey i wsp. (1990) i Coleman (1990).

dobrze rozpoznany i był opisywany w literaturze, w odniesieniu do orientacji seksualnej proces ten dopiero się rozpoczął. Powyższy przegląd miał przede wszystkim na celu zasygnalizowanie tego problemu. Autor ma nadzieję, iż niniejsza praca przyczyni się do postępów w procesie profesjonalizacji w tworzeniu narzędzi do pomiaru orientacji seksualnej.

Bibliografia

- Anomaly [pseud.] (1948), *The Invert and His Social Adjustment: To which is Added a Sequel*, Bailliere, Tindall and Cox, London.
- Beach F. (1950), *Comments on The Second Dialogue in Corydon*, w: Gide A., *Corydon*, Farrar, Straus, New York.
- Bem S. L. (1981), *Bem Sex-Role Inventory' Professional Manual*, Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA.
- Berkey B. R., Perelman-Hall T., Kurdek L. A. (1990), *The Multidimensional Scale of Sexuality*, *Journal of Homosexuality*. Vol. 19, No. 4, s. 67–87. http://dx.doi.org/10.1300/J082v19n04_05.
- Blumer G. A. (1882), *A Case of Perverted Sexual Instinct (conträre Sexualempfindung)*, *American Journal of Insanity*, s. 22–35.
- Boswell J. (1980), *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, University of Chicago Press, Chicago, EL.
- Brett P., Wood E., Thomas G. C. (1994), *Queering the Pitch: The New Gay and Lesbian Musicology*, Routledge, New York.
- Bullough V. (1990), *The Kinsey Scale in Historical Perspective*, w: McWhirter, D. P., Sanders S. A., Reinisch J. M. (red.), *Homosexuality/Heterosexuality: Concepts of Sexual Orientation*, Oxford University Press, New York.
- Bullough V. (1994), *Introduction*, w: *The Riddle of Man-Manly Love*, Prometheus Books, Buffalo, NY.
- Carpenter E. (1894), *Homogenic Love and Its Place in a Free Society*, Labour Press, Manchester, England.
- Carpenter E. (1908), *The Intermediate Sex*, Allen and Unwin, London.
- Chauncey G. (1994), *Gay New York Gender Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890–1940*, HarperCollins, New York.

- Coleman E. (1990), *Toward a Synthetic Understanding of Sexual Orientation*, w: McWhirter D. P., Sanders S. A., Reinisch J. M. (red.), *Homosexuality/Heterosexuality: Concepts of Sexual Orientation*, Oxford University Press, New York.
- Cory D. W. (1951), *The Homosexual in America*, Greenberg, New York.
- Diamond M. (1993), *Homosexuality and Bisexuality in Different Populations*, Archives of Sexual Behavior, Vol. 22, No. 4, s. 291–310. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/BF01542119>.
- Ellis H., Pforzheimer C. H. (1942), *Studies in the Psychology of Sex*, Random House, New York.
- Ellis H., Symonds J. A. (1896), *Sexual Inversion*, Wilson and Macmillan, London.
- Feinberg D. B. (1994), *Queer and Loathing: Rants and Raves of a Raging AIDS Clone*, Viking, New York.
- Forel A. (1924), *The Sexual Question: A Scientific, Psychological, Hygienic and Sociological Study*, Physicians and Surgeons Book Company, New York.
- Francoeur R. T., Perper T., Scherzer N. A. (red.) (1991), *A Descriptive Dictionary and Atlas of Sexology*, Greenwood Press, New York.
- Goldberg J. (red.) (1994), *Queering the Renaissance*, Duke University Press, Durham, NC. <http://dx.doi.org/10.1215/9780822382607>.
- Gonsiorek J. C., Weinrich J. D. (1991), *The Definition and Scope of Sexual Orientation, w: Homosexuality: Research Implications for Public Policy*, Sage, Newbury Park, CA. <http://dx.doi.org/10.4135/9781483325422.n1>.
- Henry G. W. (1948), *Sex Variants: A Study of Homosexual Patterns*, Paul B. Hoeber, New York.
- Henry G. W. (1955), *All the Sexes: A Study of Masculinity and Femininity*, Rinehart, New York.
- Hirschfeld M. (1914), *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes*, Louis Marcus, Berlin.
- Katz N. (1992), *Gay American History: Lesbians and Gay Men in the United States*, Meridian, New York.
- Kinsey A. C., Pomeroy W. B., Martin C. B. (1948), *Sexual Behavior in the Human Male*, W. B. Saunders, Philadelphia, PA.
- Kinsey A. C., Pomeroy W. B., Martin C. E., Gebhard P. H. (1953), *Sexual Behavior in the Human Female*, W. B. Saunders, Philadelphia, PA.

- Klein F., Sepekoff B., Wolf T. I. (1985), *Sexual Orientation: A multi-variable dynamic process*, Journal of Homosexuality, Vol. 11, No. 1–2, s. 35–49. http://dx.doi.org/10.1300/J082v11n01_04.
- Kraft-Ebing R. V. (1886), *Psychopathia Sexualis. Eine Klinisch-Forensische Studie*, Enke, Stuttgart.
- Lee R. M. (1993), *Doing Research on Sensitive Topics*, Sage, London.
- Legman G. (1941), *The Language of Homosexuality: An American Glossary*, w: Henry G. W., *Sex Variants: A Study of Homosexual Patterns*, Paul B. Hoeber, New York.
- LeVay S. (1993), *The Sexual Brain*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Marmor J. (1980), *Overview: The multiple roots of homosexual behavior*, w: Marmor J. (red.), *Homosexual Sexual Behavior: A Modern Reappraisal*, Basic Books, New York.
- Masters W. H., Johnson V. E. (1979), *Homosexuality in Perspective*, Little, Brown, Boston, MA.
- Masters W. H., Johnson V. E., Kolodny R. C. (1988), *Human Sexuality: Third Edition*, Scott, Foresman, Glenview, IL.
- Mayne X. (1908), *The Intersexes: A History of Similsexualism as a Problem in Social Life*, Privately printed, Paris.
- Mercer J. D. (1959), *They Walk in Shadow: A Study of Sexual Variations with Emphasis on the Ambisexual and Homosexual Components and Our Contemporary Sex Laws*, Comet Press, New York.
- Mijas M. (2012), *Sodomici, inwerci, urninowie. Homoseksualność w dziewiętnastowiecznym dyskursie medycznym* (rozdz. 2), w: Iniewicz G., Mijas M., Grabski B. (red.), *Wprowadzenie do psychologii LGB*, Wydawnictwo Continui, Wrocław.
- Moll A. (1891), *Die Konträre Geschlecht Empfindung*, Fischers Medicin, Berlin.
- Plato (1993), *The Symposium and The Phaedrus*, State of New York Press, Albany, NY.
- Potter L. A. F. (1933), *Strange Loves: A Study in Sexual Abnormalities*, Robert Dodsely, New York.
- Robinson V. (red.) (1936), *Encyclopedia Sexualis*, Dingwall-Rock, New York.
- Sambrooks J. E., MacCulloch M. J. (1973), *A modification of the Sexual Orientation Method and Automated Technique for Presentation and Scoring*, British Journal of Clinical Psychology, Vol. 12, No. 2, s. 163–174. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8260.1973.tb00863.x>.
- Sell R. L. (submitted for publication), *The Validity and Reliability of the Sell Assessment of Sexual Orientation*.

- Sell R. L., Petruccio C. (1995), *Sampling Homosexuals, Bisexuals, Gays and Lesbians for Public Health Research: A Review of the Literature from 1990–1992*, *Journal of Homosexuality*, Vol. 30, s. 31–47.
- Shaw J. C., Ferris G. N. (1883), *Perverted Sexual Instinct*, *The Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 10, No. 2, s. 185–204.
- Shively M. G., Jones C., DeCecco J. P. (1985), *Research on Sexual Orientation: Definitions and Methods*, w: DeCecco J. P., Shively M. G. (red.), *Origins of Sexuality and Homosexuality*, Harrington Park Press, New York.
- Shively M. G., DeCecco J. P. (1977), *Components of sexual identity*, *Journal of Homosexuality*, Vol. 3, No. 1, s. 41–48. http://dx.doi.org/10.1300/J082v03n01_04.
- Signorile M. (1993), *Queer in America*, Random House, New York.
- Stedman's Medical Dictionary (1982), *Williams and Wilkins*, Baltimore, MD.
- Storms M. D. (1980), *Theories of Sexual Orientation*. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 38, No. 5, s. 783–792. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.38.5.783>.
- Streiner D. L., Norman G. R. (1989), *Health Measurement Scales: A Practical Guide to Their Development and Use*, Oxford University Press, New York.
- Sudman S. (1976), *Applied Sampling*, Academic Press, New York.
- Symonds J. A. (1883), *A Problem in Greek Ethics*, Privately Printed, London.
- Symonds J. A. (1891), *A Problem in Modern Ethics*, Privately Printed, London.
- Tender T. N. (1977), *Sin and Confession on the Eve of the Reformation*, Princeton University Press, Princeton.
- Ulrichs K. H. (1994), *The Riddle of Man-Manly Love*, Prometheus Books, Buffalo, NY.
- Weinberg M. S., Williams C. J., Pryor D. W. (1994), *Dual Attraction*, Oxford University Press, New York.
- Weinrich J. D. (1994), *Homosexuality*, w: Bullough V. L., Bullough B. (red.), *Human Sexuality: An Encyclopedia*, Garland, New York.
- Weinrich I. D. (1990), *The Kinsey Scale in Biology, With a Note on Kinsey as a Biologist*, w: McWhirter D. P., Sanders S. A., Reinisch J. M. (red.), *Homosexuality/Heterosexuality: Concepts of Sexual Orientation*, Oxford University Press, New York.
- Weinrich J. D., Snyder P. J., Pillard R. C., Grant I., Jacobson D. L., Robinson S. R., McCutchan J. A. (1993), *A factor analysis of the Klein Sexual Orientation Grid in Two Disparate Samples*, *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 22, No. 2, s. 157–168. <http://dx.doi.org/10.1007/BF01542364>.

West D. J. (1977), *Homosexuality Re-examined*, Gerald Duckworth, London.

Westphal K. (1869), *Die Konträre Sexualempfindung: Symptom eines neuropathologischen (psychopathischen) Zustandes*, Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten. Berlin, Vol. 2, s. 73–108.